

Петар ВЛАХОВИЋ

СЕЛО У ЦРНОЈ ГОРИ

I УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Ово саопштење има циљ да са етнолошког становишта, без нарочитих претензија, скрене пажњу на нека питања и проблеме у вези са селом у Црној Гори, пре свега на његову културно историјску улогу, иселавања из Црне Горе, иселавања из руралних у урбане средине и депопулацију сеоског простора у новије време. Учињен је краћи осврт и на последице урбанизације и исказана потреба за ревитализацијом и обновом села у савременим условима.

О селу и сеоском животу у Црној Гори постоји релативно обимна етнолошка и историјска литература неуједначене стручно-научне вредности. Поред оних дела која можемо сматрати класичним (Болица, Богишић, Ровински, Ердељановић, Цвијић, Јовићевић, Томић, Пејатовић, Лалевић, Протић, Шобајић, Вешовић, на пример) има, са историјско-етнолошког и географског становишта и савременијих приступа овој проблематици (П. Радусиновић, О. Благојевић, М. Лутовац, М. Барјактаровић, Б. Радојичић, Р. Бакић, С. Касалица, Ст. Шувар и други). Овоме се придружују и новија монографска приказивања појединих мањих предеоних целина у којима се налазе драгоцене подаци сабрани на терену и објављени у новије време (Р. Новаковић, *Спич*; М. М. Штурановић, *Озринићи крај Никшића*; Р. Тадић, *Горње поље код Никшића* и друга).

Проучавање села у Црној Гори се одвијало у оквиру разних научних дисциплина. Али, у том случају честа су ослањања на нека историјска, географска, етнолошка и социолошка виђења појединих појава и проблема.

II АНТРОПОГЕОГРАФСKE OДЛИКЕ ЦРНОГОРСКОГ СЕЛА

Појам „село” за насеља којих у Црној Гори данас има око 1220, без обзира што има дугу традицију, није довољно дефинисан. Под појмом „село” се у народу подразумева једна или више група које су међусобно разређене и чине одређену географску или братственичку целину, која је посебним приступом повезана са околином.

„Село” има делове (*засеок, одломак*) састављене од мање група кућа које просторно нису много удаљене од главног дела села и скоро су увек ближе једна другој него осталим насељима у околини).¹ Поред назива село чује се, али ређе, и ријеч *поселица*, што управо значи сеоце. Ово се каже за оно насеље које је сасвим одвојено и удаљено од других насеља).²

Село је, као што се зна, чинило и чини привредну и друштвену целину у којој се становници, до средине XX века, поред личне, породичне, имали и заједничку земљу (*утрина, комун* или *комуница*), воду, гробље, школу, понегде богомољу, а у новије време задружни дом или дом културе.

Постоје стална и привремена насеља. Стална насеља су села са својим засеоцима у којима се становништво углавном бави земљорадњом, сточарством и воћарством, где за то има услова, а привремена (*тор, катун, летњи стан*) се налазе на планинама. У привременим насељима део породице, из економских разлога, борави са стоком у летњем делу године. Сва ова насеља (село и летњи станови) се у привредном погледу међусобно условљавају и повезују и знатно допуњују).³

Села, по правилу, имају своје заједничке пашњаке, утрине и шуме, на којима је сваки сељанин могао да напаса своју стоку и да сече дрва за огрев. То су познате „*комунице*” или „*комуни*” у којима је сваки сељанин или племеник који ту живи имао једнак удео и једнака права. Нико ништа није смео присвојити, сем напасати стоку и сећи дрва за своје потребе или покосити траву за сено ако се за тим укаже потреба).⁴

¹ А. Јовићевић, *Црногорско приморје и Крајина*, Српски етнографски зборник, књ. XXIII, Насеља 11, Београд 1922, стр. 38; Ј. Вукмановић, *Паштровићи*, Цетиње 1960, стр. 44.

² Ј. Ердџановић, *Кучи, племе у Црној Гори*, Српски етнографски зборник, књ. VIII, Насеље 4, Београд 1907, стр. 26.

³ Ј. Вукмановић, *Паштровићи*, Цетиње 1960, стр. 44.

⁴ Св. Томић, *Дробњак*, Српски етнографски зборник, књ. IV, Насеља 1, Београд 1902, стр. 396.

Становници једног села могу бити заједничког или различитог порекла, издељени у средња или различита братства, чији су преци долазили у различито време и са разних страна).⁵ Село је најчешће добило име по роду, братству или племену чији су се припадници први населили на том простору. Због тога се у народу топографски називи села замењују са именом рода или братства чији припадници живе на том простору. Из тих разлога имена села која се називају по неком роду или братству била су у Црној Гори најмногбројнија).⁶

По типу се села у Црној Гори могу разврстати на разбијена, збијена и прелазног или мешовитог типа. Преовлађују села разбијеног типа у којима су куће растурене без икаквог реда због јако разуђеног рељефа Црне Горе. Села разбијеног типа су, до осамдесетих година XX века, захватала већу површину и састојала су се од два или више крајева „одломак”, „заселак”, „крај”) који су били на међусобном растојању од два до три километра).⁷ Поред географских и привредних погодности, развијености села доприносила је и жеља породица које су се прве населиле да им куће буду у средини зиратног имања и да тако имају слободан приступ испаша за стоку. Збијени тип села, или приближавање његовом изгледу, настајао је деобом породица и подизањем нових кућа у близини старе. Услед тога се јављају и села мешовитог типа која чине прелаз између разбијених и збијених насеља. У Црној Гори се уочавају и „села у низу” чије су куће подигнуте поред путева или поређане поред морске обале).⁸

У Црногорском приморју су се села делила на *приморска* и *загорска*. Приморска села су настајала на подножју брда у удолицама до којих продире море. Међутим, загорска села су настајала на високим заравнима, са свих страна опкољена „горостасним горама”, односно огранцима планина. Али, има *одломака* (заселака) који су настајали у заветрини по странама планина које се спуштају према мору).⁹

⁵ Ј. Вукмановић, *Паитровићи*, стр. 44.

⁶ Упореди: Ј. Ердељановић, *Кучи*, стр. 27-8; С. Накићеновић, *Бока, антропогеографска студија*, Српски етнографски зборник, књ. XX, Насее 9, Београд 1913, стр. 223.

⁷ Упореди: Ј. Вукмановић, *Патровићи*, стр. 46; С. Накићеновић, *Бока*, стр. 223.

⁸ Упореди: С. Накићеновић, *Бока*, стр. 226; А. Јовићевић, *Зета и Љешкопоље*, Српски етнографски зборник, књ. XXXVIII, Насеља 23, Београд 1926, стр. 92.

⁹ Упореди: С. Накићеновић, *Бока*, стр. 225.

На положај села утицала је пластика земљишта, речна корита, путеви и други географски чиниоци. У Приморју је томе допринио морска обала, извори, тврдоћа и сигурност земљишта и заветрина. Куће су се углавном градиле у подножју брда, на њиховим странама или око какве котлине).¹⁰ На тип насеља су често утицале и могућности за економски развој).¹¹

Црногорска села се вертикално шире уз планинске падине, почев од морске обале до око 1600 метара над морем, где, на Дурмитору на пример, достужу горњу границу могуће сталне људске настањености (село Босача, на пример).

Занимљив је и просторни размештај села у Црној Гори. Најгушћа мрежа је у околини Будве, где *долази* једно село на 3,7km², а најређа на подручју Мојковца, где се једно село налази на 28km² у просеку.

Црногорска села су углавном смештена по природним нишама, у карским улегнућима, сем оних у зетској равници и оних размештених на истоку Црне Горе по речним долинама).¹²

III КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКЕ И ЕТНОЛОШКЕ ОСОБЕНОСТИ ЦРНОГОРСКОГ СЕЛА

Црногорско село је у свим раздобљима развоја црногорског друштва веома активно учествовало у свим збивањима. Сељаци су у континенталном делу Црне Горе били најбројнији елеменат чија су братства и племена била узданица, ослонац и бедем за сваку одбрану.

Село је било територијална, сродничка, друштвена, економска и политичка заједница. У свим временима и условима живота било је ослонац заједнице и чувар слободе своје земље и свога народа. Ово је разумљиво утолико пре што у Црној Гори, сем у Црногорском приморју, није било изразитијих градских агломерација. У овим дуготрајним међусобним процесима изграђиван је појединачни и колективни стил живљења који је тековине претходних генерација предавао нараштајима који су следили.

¹⁰ Упореди: А. Јовићевић, *Ријечка нахија*, Српски етнографски зборник, књ. XV, Насеља 7, Београд 1911, стр. 47; А. Јовићевић, *Зета и Љешкопоље*, стр. 80; С. Накићеновић, *Бока*, стр. 225-226.

¹¹ Упореди: А. Јовићевић, *Ријечка нахија*, стр. 87.

¹² Упореди: П. Шобајић, *Црногорско село*, у Зборник „Наше село”, Београд 1929, стр. 69.

Црногорско село је све до најновијег времена претежно било сродничка, родовско-братственичка и племенска заједница. Због тога је и добијала име по презимену породица које су га основале и чији су потомци у њему живели.

Појам кућа је у црногорском селу означавао више породицу или братство него простор за становање. Сеоска кућа је у Црној Гори имала свој тип. Била је прилагођена географском простору (приморској, крашкој, брдско – планинској или шумској зони). Од почетка XX века могле су се уочити укусно озидане куће од камена у Приморју и на красу и пажљиво изграђене брвнаре, а понегде и двоспратне куле од камена, покривене сламом или даском. Овакве стамбене грађевине биле су окружене привредно-економским зградама које су допуњавале природни пејзаж. У кући је постојала једна велика соба и једна већа просторија (*кућа*) у којој је на огњишту горела ватра око које се окупљало и уз коју се одвијао целокупни породични и друштвени живот. Међутим, са променом политичких прилика крајем XIX и почетком XX века мењао се и у црногорском селу друштвени положај човека и облик и изглед кућа за становање. Водило се рачуна о градњи од које се кућа подизала, о распореду просторија за становање, о њиховој опреми, о покућству и начину живота уопште.

Колективна народна мудрост се стицала на породичним и друштвеним састанцима и темељила на усменом народном стваралаштву. Окосницу је чинило повезивање, кроз предања, савременост са дубином историјске прошлости. Кроз овакво повезивање историјске прошлости са садашњошћу урезивала су се у памћење сазнања о својим прецима и до двадесетак генерација уназад, о домаћој самородној династији, о својој земљи, о задужбинама, о борби за слободу, о правди, поштењу, самопожртвовању, храбрости. Изграђиван је лични и национални понос, истицана племенитост, јунаштво, љубав за слободу.

У црногорском селу је у свим раздобљима посебну пажњу привлачио стил живота. Његову основу је чинила тежња да се моралом и духом издигне изнад материјалне беде у којој се углавном живело. У том смислу, на високој етичкој патријархалној култури, васпитавана су покољења која су, смењујући се, потомству преносила искуства и тековине свога времена, па се може сматрати да се тако ток живота никада није прекидао.

У породичној заједници у црногорском селу стицала су се знања од малих ногу и у породичном васпитању изграђивале норме морал-

них вредности које су битно утицале на целокупни начин живота. Основу свему томе давало је домаће васпитање које је повезивало појединца са заједницом и исказивало бригу заједнице о појединцу. Норме домаћег васпитања биле су мерило за највеће вредности. Сматрало се да, фигуративно речено, „оно што некое није дало мајчино млијекo кравље му никада није надокнадило”.¹³

Човек из црногорског села је од раног детињства живео са природом и њеним законима. Слушао је муње и громове, кретао се поред хучних и вододерних потока, посматрао шуме када их таласају и ломе стабла снажни ветрови. Пратио је све промене у природи и активно се укључивао у њих. Одавао је слику особе која је много искусила, много памтила и о свему водила рачуна. Због тога је у својој посној и сиромашној географској средини и на оном посном кршу или травним планинама, изгледао још већи и стабилнији, снажнији и постојанији од природних закона којима се, шибан њиховом суровошћу, стоички одупирао. Увек се борио за живот, за слободан видик, за слободну мисао. Кроз свој патријархални живот чувао је традицију и кретао се према будућности. Одржавао је обичаје, чувао норме понашања и институције из народног живота у чијим се оквирима живело. Тај снажни утицај патријархалног погледа на свет вековима је доминирао у црногорском селу.¹⁴

Породични живот у црногорском селу се одвијао у складу са друштвеним и моралним нормама патријархалног схватања света. Свака породица је имала домаћина који је водио бригу о свим пословима. Укућани су поштовали домаћинову вољу све донде док је радио у складу са начелима традиционалног породичног живота и водио рачуна о угледу породице. Послови су обављани договором, заједнички, у оквиру породичне заједнице и удруживањем са суседима (*моба*).

Захваљујући оваквом васпитању може се рећи да је у црногорском селу столећима живео отпорни, борбен и бистар човек, надахнут слободарским идејама својих предака, који је истовремено био и чувар породичног и државног континуитета. Због тога је извршавање дужности у црногорском селу било једно од највиших моралних начела које се формирало током векова у тешкој борби за опстанак. Дужност је схватана као нешто природно, што се не сме

¹³ П. Влаховић, *Црногорско село у прве две деценије XX века*, Зборник: Мојковачка операција 1915, и 1916., Институт за савремену историју, Београд 1997, стр. 224.

¹⁴ П. Влаховић, *Црногорско село у прве две деценије XX века.*, стр. 222.

заборавити, без обзира на то што се за такве ствари није примала никаква накнада. Једина награда била је јавно мњење о храбрости, јунаштву, слободи и часно месту у друштву које у црногорском селу није било лако стећи и одржати.

За становника црногорског села, држава је, иако му често материјално није могла много помоћи, увек представљала садржај и вредност живота. То је био период херојског и романтичарског заноса испуњен тежњом за бољом будућношћу, поносом, чашћу и другим врлинама уз које се заборављала сиромаштина и немаштина. Ако се ово има у виду онда је схватљиво због чега је у сиромашној географској средини становник црногорског села са својим идеалима реално живео у планинској колиби и увек сањао о општој националној палати без обзира што је стварност била веома сурова и окрутна.¹⁵

IV РАСЛОЈАВАЊЕ СЕЛА И ЊЕГОВЕ ПОСЛЕДИЦЕ

Природна средина, као и друштвени и економски услови у којима се живело у црногорском селу¹⁶ нису увек погодвали ни омогућавали да се исхране бројне вишечлане породице и породичне задруге. То потврђује и дуготрајни историјски процес раслојавања и исељавања из црногорског сла, који има своју историјску дубину и у континуитету траје и у наше време.

а) Историјски токови

Постоји више видова сеоба и исељавања. Сеобе према Хрватској, уз динарски планински систем и морском обалом (енклава Перој у Истри)¹⁷ и према Словенији (енклаве у Белој Крајини),¹⁸ где су се Црногорци одржали и до наших дана, биле су последица историј-

¹⁵ П. Влаховић, *Црногорско село у прве две деценије XX века*, стр. 222.

¹⁶ Ж. Булајић, *Аграрни односи у Црној Гори (1878-1912)*, Титоград 1959; Н. Ђоновић, *Црна Гора пре и после уједињења*, Политика А. Д., Београд 1939, посебно стр. 89-90.

¹⁷ П. Влаховић, *Црногорске сеобе у Истру*, Зборник Филозофског факултета, нњ. XVI, Београд 1989, стр. 223-230.

¹⁸ М. Филиповић, *Српска насеља у Белој крајини*, Радови АНУ БиХ, књ. 12, Сарајево 1970, стр. 147-238; М. Dražumerič Terseglav, *Prispevek k proučevanju Srbov v Beli Krajini, Tradicijone*, Inštitut za slovensko narodopisje, Ljubljana 1987, str. 205245; М. Terseglav, *Uskoška pesemenska dediščina Bele krajine*, ZRC SAZU, Ljubljana 1996.

ских догађаја (ратова и буна). Исељавања која су из Црне Горе била усмерена према Србији вршена су, поред историјских и из економских разлога, не само стихијно него и договором влада Црне Горе и Србије.¹⁹ Група Чевљана је, на пример, својевремено напустила завичај, доселила се у Доње Подгорје код Никшића и насељу дала име свога племена – Озринићи.²⁰ Посебну врсту чинила су исељавања Црногораца, преко Приморја, на Блиски исток, у Америку и друге земље, која су имала печалбарски или данашњим језиком речено „гастарбајтерски” значај.²¹

Најмасовнија су била исељавања Црногораца према Србији. То су припадници тзв. Динарсе метанастазичке струје (Црногорци и Херцеговци) који и данас чине преко 90% становништва Србије на простору од Дрине на западу до линије Београд – Авала – Космај – Крагујевачки Црни Врх – Јастребац и даље јужно према Лесковцу и Врању, на истоку.²²

У XIX веку, поред самоиницијативног исељавања појединих породица и мањих група, било је и договорених пресељавања Црногораца у Србију. У Петрову селу на Мирочу, у североисточној Србији, насељено је преко 150 породица из Црне Горе,²³ а у Топлици, по договору књаза Николе и краља Милана, пресељено је крајем XIX века из Црне Горе више стотина породица.²⁴ Црногорци су се у XX веку насељавали по Метохији,²⁵ где су формирали и посебна хомогена насеља, као што је било до недавно село Витомирица код Пећи, на пример, које је данас насељено искључиво Арбанасима.

Црногорци су се између Првог и Другог светског рата, пре свега ради школовања и ради зараде, исељавали у иностранство. Али, кретања становништва из црногорских села, о којима је овде реч, ма колико била болна због напуштања матице и њене депопулаци-

¹⁹ Б. Дробњаковић, *О насељавању Црногораца по Србији у периоду од 1847-1869. године*, „Нови живот”, књ. XVII, св. 10, 11 и 12, Београд 1924; Ђ. Пејовић, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Титоград 1962.

²⁰ М. М. Штурановић, *Озринићи крај Никшића*, Никшић 2000, стр. 49

²¹ В. Гојнић, *Црногорци у Америци*, ЦИД, Подгорица 2002.

²² Ј. Цвијић, *Метанастазичка кретања, њихови узроци и последице*, Српски етнографски зборник, књ. XXIV, Насеља 12, Београд 1922.

²³ С. В. Богдановић, *Петрово село код Кладова*, Београд 1998.

²⁴ М. Васовић, *Горња Јабланава*, Београд 1998; М. Добричанин, *Добричани родом Морачани*, Београд 2002. и друга литература.

²⁵ М. Лутовац, *Данашња насељавања Метохије*, Гласник Географског друштва, св. XX, Београд 1934, стр. 69.

је, ипак су имала релативно умерен и уједначен темпо, сем у ратним сукобима. Међутим, после Другог светског рата дошло је до смањења броја сеоског становништва а у неким регионима Црне Горе и од његовог повећаног иселавања. У периоду између 1948. и 1971. године из Црне Горе је отишло око 100.000 становника. Међу њима је било највише младих и најобразованијих, који су се касније веома ретко и само појединачно враћали у свој завичај.

б) Планске сеобе у Војводину

Прво веће смањење броја црногорског становништва било је у току другог светског рата. У то време, по неким показатељима, Црна Гора је изгубила преко 12% становништва. Знатно више од Пољске и Совјетског Савеза у том периоду. Непосредно после Другог светског рата, 1946. године, плански је из Црне Горе, ради наводног побољшања њихових животних услова, пресељено у Војводину око 6.000 породица, односно око 37.000 становника, што је у то време чинило око 10% ондашњег укупног становништва Црне Горе. Али, најкрупније промене у структури и размештају сеоског становништва Црне Горе десиле су се између шездесетих и осамдесетих година XX века, у сеобама село – град.

в) Сеобе село – град

Истраживања која је провео проф. др Радован Бакић са сарадницима, у оквиру једног већег научног пројекта, показала су да је иселавање на релацији село – град у питомије крајеве Црне Горе прво отпочело из планинских предела на северу. Због тога је пораст становништва у Црногорском приморју био у сталном повећању а опадао је у залеђу. Слично повећање уочено је и у средишњем региону Црне Горе, а у северном региону, од 1971. до 1981. године, дошло је, услед пресељавања, до приметног смањења сеоског становништва.²⁶

Негативан прираст у становништву у периоду од 1948. до 1981. године забележен је у даниловградском, цетињском, колашинском, дурмиторском и пљеваљском крају.²⁷ Уосталом, ово се одrazilо на

²⁶ Р. Бакић, Ст. Поповић, б. Радојичић, М. Бурић, С. Касалица, З. Ивановић, М. Вукотић, *Географија Црне Горе, фактори преразмјештаја становништва*, књ. I, Никшић 1991, стр. 13.

²⁷ Упореди: Р. Бакић и сарадници, *Географија Црне Горе*, стр. 14.

повећање градског становништва које је од 21,3% у 1948. години порасло на 57,7% до 1981. године. (Током 1961. повећање је износило 31,0% а 1971. 41%).²⁸

Катастарске општине у Црногорском приморју су, према истраживањима проф. Р. Бакића, биле уселеничке, а оне у залеђу, које су на њих биле наслоњене, имале су умерен прираст. На планинским подгоринама Орјена, Ловћена и Румије, окренутим према мору, затим у унутрашњости полуострва Луштице, делу Крајине и готово читаве Црмнице катастарске општине су имале изразиту демографску ерозију.²⁹

У средишњем региону Црне Горе 206 катастарских општина имало је демографску ерозију, посебно општине на највећим надморским висинама (Пипери, Кучи, Љешанска и Катунска нахија, Бањани, Лијева Ријека, на пример).³⁰

Слични процеси захватили су Дурмитроску субрегију. Депопулација је забележена у 65 од укупно 69 катастарских општина. Слично је било и у другим крајевима. У колашинском крају у 36 од 38 катастарских општина. У пљеваљском крају у 43 од 55, у андријевичком у свим општинама, у плавском у 19 од 26, у мојковачком у свих 18, у бјелопољском у 23 до 66, у рожајском у 5 од 26 и у беранском, са андријевачким крајем, у 47 катастарских општина дошло је до депопулације.³¹

Један од чинилаца у депопулацији и размештају сеоског становништва Црне Горе у периоду од 1948. до 1981. године били су физичко-географски услови. Али, од не мањег значаја, ако не и примарни, били су и друштвени чиниоци.³²

Пресељеници су масовно напуштали високе планинске области, брдске и крашке пределе, а за подручја даљег становања бирали су рељефно и климатски повољније пределе. Највише насељеника захватило је басен Скадарског језера, обалну зону Црногорског приморја, котлине, поља и речне долине предела чији су климатски и географски услови у Црној Гори били најповољнији.³³

У северној Црној Гори од укупно 573 насеља у периоду од 1948. до 1981. године депопулацију је имало 387 села, а од 1971. до 1981.

²⁸ Р. Бакић и сарадници, *Географија Црне Горе*, стр. 14.

²⁹ Упореди Р. Бакић и сарадници, *Географија Црне Горе*, стр. 109-110.

³⁰ Упореди: Р. Бакић и сарадници, *Географија Црне Горе*, стр. 110.

³¹ Р. Бакић и сарадници, *Географија Црне Горе*, стр. 110.

³² Р. Бакић и сарадници, *Географија Црне Горе*, стр. 110.

³³ Упореди: Р. Бакић и сарадници *Географија Црне Горе*, стр. 218.

било је захваћено депопулацијом 451 насеље или 78,7% од свих насеља на овом простору.

Наведени показатељи најбоље сведоче до каквих је демографских промена дошло у селима на просторима Црне Горе у току прве три деценије друге половине XX века. У неким селима, а њихов број није занемарљив, живот се потпуно угасио. Она су, по становништву, ишчезла са географске карте.

г) Последице раслојавања село – град

У процесима који су у Црној Гори утицали на миграције из руралних у урбане и друге средине многа сеоска насеља су приметно раслојена. Непосредна проматрања по селима у Катунској нахији, на пример, током 1994. године, показала су да су многе сеоске куће остале празне. Примера ради, на Чеву је 1973. године радила основна школа са неколико стотина ученика и преко 30 наставника. Током 1994., када смо је посетили поново, у школи на Чеву је био само један учитељ и пет ученика. На релацији Бијело Поље – Пљевља недавно је код села Коврена радила школа у којој је био један ученик и учитељица која је свакодневно долазила из Бијелог Поља. На Крнову су домаћини за чобане изнајмили Румуне а Румунка (из Румуније) је обаљала послове планинке. Ови показатељи најбоље илуструју до ког је степен процес раслојавања обухватио црногорско село. У неким пределима Црне Горе село је раслојено и потпуно напуштено, што упозорава да се овом проблему мора посветити већа пажња и из друштвених и из националних и из државних разлога.

Процес кретања на релацији село – град довео је до развоја тзв. мешовитих насеља, која чине прелаз од сеоских према градским насељима. Таквих прелазних насеља од села према граду је у Црној Гори 1981. године било 89. Већина ових насеља припада Црногорском приморју (43), од којих је 29 у Боки которској, 17 у Зетско-бјелопавлићкој равници а 5 у никшићком крају. У њима се број становника од 1948. до 1981. године повећао на 141,2%. Најмања су била Заграда, Бољевићи и Јастреб, а четири су административни центри (Даниловград, Шавник, Плужине, Жабљак). Ова насеља припадају варошима којима се могу прикључити и нека друга (Ријека Црнојевића, Гусиње, Тузи, на пример).³⁴ Нека насеља се могу издвојити и

³⁴ *Enciklopedija Jugoslavije*, knj. 2, drugo izdanje, Zagreb 1982, str. 732.

као монофункционална. Пример за то је Врађина (рибарско), Бечићи (туристичко), а нека су сточарски катуни.

д) Гравитациони центри и њихови показатељи

Двадесетак гравитационих центара који се сада могу издвојити на територији Црне Горе привукли су, по разним основама, досељенике са разних страна са територије Црне Горе. Због тога се око гравитационих центара могу издвојити три зоне које нису међусобно одвојене строгим границама. Прву зону чине насеља која су најближа центрима и из којих се свакодневно долази у град. Ова зона обухвата залеђе центра у пречнику 5 километара. Друга зона, она из које се град повремено посећује, обухвата 5 до 10 километара, а трећој зони припадају села из којих се у град ретко долази а то је удаљеност од градске средине од 15 до 20 километара.³⁵ Илустрован пример за то је Никшић са својом околином. У зони око града, која износи око 3,2% територије општине Никшић, сада живи преко 60% становништва никшићког краја. Слично је и у Будви. У Будви је, на пример, из сеоских насеља у последње време досељено око 45% становника. Мојковац је 1948. године имао 597 а 1971. године 3.532 становника. Од овога броја (3.532) 40,77% је рођено у Мојковцу а 59,22% досељено је са стране³⁶ У Барској општини број становника се од 1948. године повећао у 43 насеља док се у 40 која су нешто удаљенија од мора знатно смањило.³⁷ Из Шавника и околине (533 km²) са 6.889 становника у 28 насеља, има преко 300 магистара, доктора наука и врхунских научника који раде изван свог родног краја, широм наше земље и у свету, јер за то немају никаквих услова и могућности у свом завичају.³⁸

Примери који су поменути јасно показују са каквим се проблемима, када је у питању село, данас сусреће црногорско друштво. Међу тим проблемима пажњу привлачи демографско раслојавање села, затим проблем старачких домаћинстава у зонама удаљенијим од гравитационих центара, потом оживљавање пољопривреде и сточарства, загађивање животне средине и неравномеран и неадекватан развој појединих регија Црне Горе.

³⁵ М. М. Штурановић, *Гравитациони центри Црне Горе и њихови географски проблеми*, Никшић 2000, стр. 11-12.

³⁶ М. М. Штурановић, *Гравитациони центри Црне Горе*, стр. 224.

³⁷ Упореди: М. М. Штурановић, *Гравитациони центри Црне Горе*, стр. 250.

³⁸ Упореди: М. М. Штурановић, *Гравитациони центри Црне Горе*, стр. 101.

Миграције село – град утицале су на запостављање пољопривреде у брдско-планинским пределима који се могу искористити за производњу здраве хране (кромпир, купус, хељда, јара жита) која се у савременом свету тражи и има завидну цену. Упадљиву штету претрпело је воћарство, виноградарство, маслинарство и производња дувана. Знатно су смањене могућности развоја туризма у иначе привлачним за туристе националним парковима (Дурмитор, Ловћен, Биоградска гора). Проф. др Слободан Касалица показао је да у северном, територијално најпространијем делу Републике Црне Горе, који захвата око 65% укупне црногорске територије, има само 2,2% од укупног броја туристичких постеља у Републици.³⁹ Поред тога, на овим просторима пропадају и напуштају се амбијенталне целине које су имале, па и сада могу имати, велики историјски, привредни и друштвени значај. Уместо туристички атрактивнијег смештаја посетилаца по вилама, кућама, апартманима, камповима, нуди се смештај у неудобним хотелима које посетиоци заобилазе.

Миграције село – град, концентрација становништва у неприпрељеним урбаним целинама и индустријским центрима поспешиле су загађивање природне средине. У Пљевљима је повећана прашина и сумпор диоксид. Никшићке отпадне воде загађују реке Зету и Морачу, а преко њих и Скадарско језеро. Лим протичањем кроз Беране постаје најзагађенија река у Црној Гори и Србији. Због нагле урбанизације Црногорског приморја, пре свега Будва, Котор и Улцињ, угрожава се земљиште и ваздух а отпадне воде из приобалних и проширених насеља угрожавају Јадранску обалу. Све то утиче на здравље људи и опстанак водене фауне чак и на подручјима која су са територије Црне Горе уврштена у међународну природну баштину.

V НЕКОЛИКО НАПОМЕНА НА КРАЈУ

Савремена урбанизација, индустријализација и неконтролисани развој технологије све више отуђују човека од природе, што се већ ома негативно одражава на његово здравље и живот. Због тога је обнова и ревитализација села један од битних чинилаца у активирању природне средине и њених ресурса. Развој пољопривреде, заштита човекове средине и живота у њој најбољи су подстицај да се

³⁹ Сл. Касалица, *Сјеверна Црна Гора*, Никшић 1988, на више страна у књизи.

реално схвати живот и усмери према будућности.⁴⁰ Рурална средина се данас лако изједначава, у много чему, са урбаном средином. Савремена саобраћајна средства омогућавају лаку комуникацију са градском средином а средства за информисање повезују човека са свим информацијама и достигнућима савременог човечанства. То олакшава да се човек врати у природну средину која обезбеђује здравље и несметан развој људских популација.

Пошто наше време прати незапосленост добро би било размислити да се рурална средина претвори у „зелену творницу” и прихвати вишак радне снаге из урбаних целина. Ревитализација села спречила би неконтролисано загађивање природне средине па је и из ових разлога неопходно овој проблематици поклонити одговарајућу пажњу. Још није касно, мада нема много времена, да се свестрано размисли о узроцима и последицама даљег запостављања и раслојавања руралних средина Црне Горе. Последњи је час да се из више разлога приступи ревитализацији села у Црној Гори и то из демографских, популационих, друштвених, али и државних потреба.

ДОПУНСКА ЛИТЕРАТУРА

- М. Барјактаровић, *Село Петњик, етнолошка монографија*, Зборник радова Етнографског института САНУ, књ. 19, Београд 1986.
- О. Благојевић, *Село Буковац и његови становници*, Посебна издања САНУ, књ. , Одељење друштвених наука, књ. 101, Београд 1993.
- О. Благојевић, *Лива*, Изабрана дјела, књ. 2, Београд 1996.
- О. Благојевић, *Проблеми сељаштва*, изабрана дјела, књ. 9, Београд 1996.
- О. Благојевић, *Дурмитор*, Изабрана дјела, књ. 10, Београд 1996.
- Р. Новаковић, *Спич, Нехај, Сутоморе, Чањ, историјски и етнографски прилози*, Београд 1997.
- С. Вукадиновић, *Комплементарност историје и социологије у проучавању демографских кретања*, у Зборнику: Комуникације социологије са филозофијом и историјом, Никшић – Подгорица 2000.
- П. Влаховић, *Миграције становништва из Црне Горе у XX веку*, Десети конгрес историчара Југославије, Београд 1998, стр. 239-248.

⁴⁰ Упореди: Б. Радојичић, *Географија Црне Горе*, природна основа, Никшић 1996, стр. 5.

Petar VLAHOVIĆ

VILLAGE IN MONTENEGRO

Summary

Village in Montenegro has a long history. Until the second half of the 20th century, it used to represent a congenial, social, economic and cultural community. In addition to permanent villages, there are also temporary, seasonal settlements in which people stay in summer period, when they take cattle to the pastures.

Villages are divided into hamlets, which spatially are much distant from the main part of the village. They stretch from the seaside to the mountain slopes on altitude of around 1600 m. Besides people's own, village households also used to have some common land (pastures, forests) which, as needed, were undisturbedly used by all the villagers.

Life in village proceeded according to the traditional norms, jointly created during the centuries. Village community used to take care of every member and the member, in return, was bound to implement all the decisions of the village community. This way, both in the family and in decisions of the village community. This way, both in the family and in social life, high collective ethic norms were being created and transferred from generation to generation. A special role in this belonged to family upbringing.

Modest economic foundation and numerosity of family had their impact on continuous migration from Montenegrin village to the areas with better economic potentials. That is witnessed by the oases which prevailed until now, like for instance, Bela Krajina in Slovenia, village Peroj in Istria, Petrovo selo in Serbia. End of the 19th and middle of the 20th century were typical for organized settling of village population from Montenegro throughout Serbia and Vojvodina. However, the greatest demographic changes in Montenegrin village emerged in migrations on the relation village – city, which have started in the sixties of the 20th century and which still last. They have fundamentally changed the demographic and population picture in contemporary Montenegrin village. For that reason it is necessary to think seriously about the revival of Montenegrin village both from the demographic and economic reasons, but also for many other ones.

